

Crisia

Vol. LV, Supliment nr. 1, 2025

INTERFERENȚE. TRECUT, PREZENT, VIITOR

Lucrările Sesiunii Internaționale de Comunicări Științifice
a Muzeului Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal
10-11 octombrie 2025

Coordonatori:

Gabriel Moisa • Sorin Șipoș

Colectiv redacțional:

**Gruia Fazecaș • Florina Ciure • Ioan Goman
Cornel Abrudan • Ioan Ciorba**

Editura Muzeului Țării Crișurilor
Oradea, 2026

BANAT – INTERFERENȚE CULTURALE ROMÂNNO-ITALIENE

Constantin-Tufan STAN*

BANAT – ROMANIAN-ITALIAN CULTURAL INTERACTIONS

ABSTRACT

With the establishment of the Habsburg Empire, following the Treaty of Passarowitz, Romanian-Italian economic and cultural relations in Banat, building on previous experiences, intensified. Tours by Italian opera companies influenced the professional paths of young people who would dedicate themselves to musical studies in the major cultural centers of Italy. The pilgrimage to Rome in 1908 by representatives of the Greek-Catholic Diocese of Lugoj, during the episcopacy of Vasile Hossu, provided the occasion for the first-ever performance of a Romanian Liturgy under the dome of St. Peter's Basilica, performed by the Choir of the 'De Propaganda Fide' College. A major role in promoting European cultural values in Banat was played by the Italian Cultural Institutes in Lugoj and Timișoara, founded in the interwar period, which maintained a vibrant artistic life: lectures, concerts, and Italian language courses.

Keywords: Lugoj, Italian pilgrims, music, The Italian Cultural Institutes

O perspectivă imagologică: peregrini italieni în tranzit prin târgul Lugojului

Mărturii privind ținutul Banatului ne sunt transmise, prin prețioase izvoare narrative, cu informații despre viața socială, spirituală și economică, încă din Evul Mediu, de călători italieni: Ferrante Capeci (însărcinat de către Ștefan Báthory să tipărească și să promoveze calendarul gregorian), G. P. Campani, Camillo Giacomazzi, Lazzaro Spallanzani. Documentaristica epocii ne relevă, ca preocupări principale ale etnicilor italieni, sericicultura (la sfârșitul secolului al XVII-lea vor fi înființate filaturi de mătase naturală, care au dăinuit până în secolul XX), cultivarea intensivă a orezului (ținutul, nedestelenit, mlăștinos, oferea condiții optime), iar mai târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prezența pietrarilor, a muncitorilor și inginerilor specializați în construcția de căi ferate.

Iezuit sicilian cu studii de filozofie și teologie, Ferrante Capeci (1549-1587) a practicat și didactica, predând matematica și filozofia la Roma, orașul în care și-a început ucenicia iezuită. În timpul șederii în Transilvania, a fost numit, de către regele Ștefan Báthory, rector al Colegiului din Cluj (venise din Cracovia), în contextul disputelor dintre iezuiții polonezi și maghiari.

Într-o epistolă transmisă nunțului papal din Polonia, Bolognetti (10 februarie 1584, Alba Iulia), Capeci deplângea prezența turcilor și starea precară a creștinilor. La fel ca ceilalți călători, este însărcinat de către Ștefan Báthory să tipărească și să promoveze calendarul gregorian, fiind evocată rezistența („perturbarea”) românilor („o mare parte a supușilor din principat fiind români”), care, ținând de ritul greco-oriental (calendarul iulian), ar fi obligați la muncă în zilele lor de sărbătoare: „Am primit o altă delegație oficială de la Lugoj și Caransebeș. Au venit și ei cu o trăsură, ca să ia pe unul din ai noștri. Și această regiune se află ca și în mijlocul turcilor, și dintr-altă parte aleargă aici mulți creștini supuși turcului, așa cum am arătat la Oradea. Mai sunt și nobili care cer să fie vizitați (...). (E mare lipsă de preoți. Dar lucru mai de plâns (...)) sunt și unii – despre care s-ar crede cel mai puțin că ar fi în stare de așa ceva – care caută să împiedice satisfacerea acestor cereri. Va arăta ulterior cine sunt aceștia și cum ar putea fi reprimată acțiunea lor)”¹.

În misiva expedită către Claudio Acquaviva (27 februarie 1584, Cluj)², Capeci cere sprijin, solicitând trimiterea unor „frați” coreligionari care să păstorească „turma” de creștini aflați sub administrație turcească: „În timpul cât ne aflăm aici [Cluj], au venit deputațiuni publice de la Oradea, Lugoj,

* Universitatea din Oradea; e-mail: c.tufan.stan@gmail.com; ORCID: 0000-0001-9327-0912.

¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, volum îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România, Editura Științifică, București, 1970, p. 96-97.

² *Ibidem*, p. 105.

Caransebeș și din mai multe locuri din secuime etc. Unii cu căruțe, pentru a duce cu ei pe câțiva din ai noștri, și unora li s-a împlinit voia, altora li s-a amânat «împlinirea», făgăduindu-li-se însă pe viitor ceea ce cereau. Oradea și Caransebeșul, împreună cu Lugojul, sunt două locuri de trecere, pe unde se merge din Transilvania în Ungaria cea supusă turcilor, și în aceste localități s-ar aduna mare mulțime de creștini de sub stăpânirea turcească, dacă s-ar găsi acolo «frați» de ai noștri. Oradea este în Ungaria”.

Iezuit italian, G. P. Campani (?-1587?) întreprinde două călătorii în Transilvania, în 1585, fiind numit provincial al Societății din Polonia, având de îndeplinit câteva misiuni încredințate de regele Ungariei, în contextul proliferării adepților Reformei, așa-numiții „eretici”: adoptarea calendarului gregorian, aplanarea unor conflicte la nivel instituțional, instituirea unor colegii la Oradea și Alba Iulia. Diligențele misionarilor romano-catolici, în sec. XVI, pentru a contracara proliferarea „ereticii” (adepții Reformei), vor marca epoca („reformă și contrareformă”):

Adresându-se epistolar, din Alba Iulia, unui anonim din Polonia, în 7 februarie 1584, Campani semnalează absența preoților romano-catolici și refuzul țăranilor din zeci de sate aparținătoare Banatului de Lugoj-Caransebeș de a-și da copiii pe mâna „ereticii” pentru săvârșirea tainei botezului: „[Aflând de sosirea sa, vin de pretutindeni să-l asalteze trimiși ai orașelor, satelor și nobililor, ca să ceară preoți orașenii din Târgu Mureș – nobilii din Turda]. Aici, la Alba Iulia, au venit vreo 30 de secui, nobili și domni de seamă, numiți Lazar, și în fiecare zi stăruie pentru preot. Azi au fost trimiși doi nobili români din Lugoj și Caransebeș, provincie românească, spre a cere un preot pentru părțile acelea, adăugând: «Dacă va veni cineva, va avea de păstorit 60 de sate, care nu vor să-și dea copiii ereticilor să-i boteze». A venit azi din Timișoara un altul, în casa căruia și-a dat duhul cu pietate părintele Sfondrata în ziua de 10 noiembrie 1583 (...), zicând că, dacă am merge acolo, am putea să trecem în cea mai mare siguranță în Bulgaria și Rascia (Serbia), spre marele folos și mângâiere a creștinilor”³.

Italian cu studii juridice, naturalist, profesor de logică, metafizică, greacă și științe naturale la mai multe universități italiene, Lazzaro Spallanzani (1729-1799) a intrat, apoi, în rândul clerului catolic, devenind abate. După o călătorie în Asia Mică (1786), a revenit în Italia (Pavia) prin Bulgaria, Țara Românească, Transilvania și Banat, tranzitând apoi Ungaria și Austria. A traversat Lugojul venind dinspre Deva, Dobra și Făget, îndreptându-se apoi spre Timișoara. Voiajorul enumeră stațiile de poștă parcurse, consemnând cu meticulozitate și distanța. La fel ca majoritatea călătorilor, manifestă un sentiment de teamă pentru distanța de două poște dintre Bujor și Lugoj, o regiune bântuită de tâlhari. Sesizează întinderea plantațiilor de viță-de-vie și a livezilor cu pomi roditori din preajma Lugojului (confundă Timișul cu Mureșul, râul pe care ar fi așezat Lugojul), apreciază frumoasele clădiri și semnalează prezența nobililor. Relatările sale sunt elaborate sub forma unui jurnal⁴.

Nobil italian venețian, căruia Republica Venețiană i-a încredințat mai multe misiuni diplomatice (unele secrete) pe lângă Înalta Poartă, contele Camillo Giacomazzi (1753-1833) călătorește spre Lugoj (1793) venind dinspre Istanbul via Transilvania. Se apropie de Lugoj prin Făget, percepând târgul, în jurnalul său de călătorie, ca un „mare sat cu cinci biserici și garnizoană militară”. Se va reîntoarce spre Istanbul anul următor (1794), tranzitând Timișoara (unde poposește la Hanul „Trompetei”) și îndreptându-se spre Lugoj prin Căpăt și Sinersig. De data aceasta nu emite nicio opinie despre Lugoj, pe care-l traversează, se pare, fără oprire: „Plecați la ora patru și jumătate, s-a ajuns la ora cinci și trei sferturi, adică într-o oră și trei sferturi, la Bujor, s-a zărit un sat la dreapta și trei la stânga și s-a trecut apoi râul Recea. (...) s-a ajuns la ora nouă și jumătate la marele sat Lugoj, cu cinci biserici și garnizoană militară. Este acest loc vestit, fiindcă în preajmă au stat în tabără turcii în ultimul război, în momentul izbutitei lor incursiuni în Mendin. Reporniți la ora 10, se zăriră pe drum cinci sate, unul la dreapta și patru la stânga, s-a trecut prin satele Belinț și Coșteiu⁵ și s-a ajuns la ora unsprezece și trei sferturi la Coșari. Pe un drum bun, s-a trecut peste pod râul Timiș, ale cărui ape, prin deschiderea porților, inundă Timișoara”⁶.

³ *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei de Științe Sociale și Politice, volum îngrijit de Maria Holban (redactor-responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică, București, 1971, p. 78-80.

⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, Academia Română, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, volum îngrijit de Maria Holban (redactor-responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2000, p. 783; Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, Ediția a II-a – adăugită –, vol. I (până la jumătatea veacului al XVII-lea), Editura Casei Școalelor, București, 1928, p. 213.

⁵ Belințul urmează după Coștei, iar în continuarea traseului parcurs, călătorul menționează satul *Chissidò* (Chizătău), nu Coșari, cum, eronat, apare în traducere.

⁶ *Călători X-1*, 2000, p. 284.

Ofițer superior de carieră și diplomat, Auguste de Lagarde s-a născut în 20 aprilie 1780 la Aspremont (Hautes-Alpes). Îndreptându-se spre Timișoara (via Recaș), Lagarde își exprimă mirarea la vederea orezăriilor, înființate cu mult timp în urmă de fermieri italieni⁷.

Sub nimbul Euterpei

Opulenta viață culturală din cele două importante burguri bănățene, Timișoara și Lugoj, începând cu secolul al XIX-lea, a generat interferențe cu trupe de operă italiene, care au susținut o serie de spectacole itinerante. O pleiadă de interpreți lirici bănățeni vor urma studii de specialitate în Italia sau vor colabora cu ansambluri de operă italiene: Kornélia Hollósy (solistă la Opera din Torino)⁸, Virginia Șepețian (soprană cu studii la Conservatorul „Monteverdi” din Milano, cu evoluții pe scenele lirice milaneze)⁹, George Dippon (absolvent al Academiei de Muzică „Monteverdi” din Milano)¹⁰, Laurian Nicorescu (președinte al Societății Academice Literare „Dacia Traiană” din Roma)¹¹, Ana Rozsa-Vasiliu (primadonă a Operei Română din Cluj, cu memorabile spectacole la Teatro alla Scala din Milano)¹².

Ca eveniment cultural în viața obștii poate fi amintit concertul susținut la Lugoj, în 1908, cu mare succes, de soliști de la diferite instituții lirice italiene (au fost prezenți la spectacol și membri ai coloniei italiene): Maria Frezzi (soprană) de la Opera Regală din Torino, Delle Fornacci (tenor) de la Opera Constanza din Roma, Daniil Erso (bariton) și Antimo Natili (bas) de la Opera San Carlo din Napoli, cu arii din *Trubadurul* și *Traviata*¹³. Tiberius Grachus Brediceanu (cum apar prenumele sale în certificatul de botez),

⁷ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I (1801-1821), Academia Română, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Editura Academiei Române, volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia, Paul Cernovodeanu (redactor-responsabil), Editura Academiei Române, București, 2004, p. 586-597.

⁸ Crețu Hollósi Cornelia Iulia Clara (Gherțeniș, comitatul Timiș, 13 aprilie 1827 – Mako, Ungaria, 10 februarie 1890) a studiat canto la Academia de Muzică din Viena, la vârsta de 15 ani, cu Salvi Mateo. După un an de studiu, a fost remarcată de Donizetti, care a recomandat-o profesorului milanez Lamberti. După doi ani pleacă în Grecia, la Corfu, unde, la vârsta de doar 19 ani, interpretează rolul Elvira din *Ernani* de Verdi, fiind angajată la Opera din Torino, evoluând apoi la trupa italiană „Stagione” din București. În 1846 a fost angajată ca prim-solistă la Teatrul Național Maghiar din Pesta, unde va fi numită „privighetoarea națională”.

⁹ Virginia Șepețian (1910, Chizătău, comitatul Timiș – 1998, Minneapolis, Statele Unite ale Americii) era fiica medicului Ion Șepețian, coborâtor din vestita familie a Șepețienilor și a Răduleștilor. Dr. Ion Șepețian (1884-1968), licențiat în medicină la Budapesta, era primul fiu al preotului Lucian Șepețian, dirijorul Corului din Chizătău (ceilalți copii ai vestitului dirijor erau: Silvia, Viorica și Sever), și nepotul lui Trifu Șepețian, fondatorul Corului Bisericesc al Plugarilor din Chizătău, în 1840, cea dintâi reuniune vocală țărănească din spațiul românesc. După bunică (Elena, sora lui Constantin Rădulescu, ilustrul primar și om de cultură lugojean), se înrudea cu marile familii lugojene Vlad, Brediceanu și Dobrin. Începând cu anul 1931, a studiat canto cu Tina Buttari la Conservatorul „Monteverdi” din Milano. În octombrie 1934 a cântat pe scena de la „Comenda” din Milano, prilej cu care a interpretat rolul Rosina din opera *Bărbierul din Sevilla* de Rossini. Autorul cronicii, publicată în presa de specialitate italiană, a fost darnic în aprecieri elogioase: „În recenta stagiune lirică ce s-a desfășurat la «Comenda» am avut ocazia să asistăm la reprezentația *Bărbierul din Sevilla*, în care am ascultat-o pe dra Virginia Șepețian, tânără speranță a teatrului de operă, care a știut să dea rolului Rosinei un major relief, prin frumusețea vocii și printr-o prezență scenică plină de viață, făcându-se apreciată și aplaudată. Chemată pe neașteptate să joace rolul Rosinei, s-a făcut admirată pentru inflexiunea vocii, pentru emisia regulată, pentru timbrul dulce și plăcut, pentru jocul scenic deosebit. Aceste calități s-au desprins în virtutea învățăturilor primite de la maestra Tina Buttari-Scognamiglio, care a dat artei și alte eleve, deja afirmate în câmpul liric, precum Bruna Castagna, Maria Castagna-Fullin, Nadia Kovaceva, Ana Rozsa, Rina Sgarbi, Ana Harrison și multe altele” (Constantin-Tufan Stan, *Soprana de coloratură Virginia Șepețian*, în *Muzicieni din Banat*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2011, p. 98-105).

¹⁰ Gheorghe (Georg) Dippon (1896-1970), absolvent al Conservatorului de Muzică și Artă Dramatică din Cluj și al Academiei de Muzică „Monteverdi” din Milano, a debutat ca solist la Opera Română din Cluj în stagiunea 1925-1926, evoluând în cadrul a trei stagii.

¹¹ Laurian Nicorescu (Jabăr, plasa Lugoj, 7/19 aprilie 1891 – Lugoj, 15 mai 1935) a activat ca bariton, timp de două stagii (1922-1924), la Opera Română din Cluj, unde a fost partener cu sopranele Aca de Barbu și Ana Rozsa (originară din Buziaș), mezzosoprana Lya Pop, tenorii Traian Grozăvescu, dr. Cornel Olariu și Constantin Pavel, precum și cu basul Constantin Ujeicu. După Marea Unire (1919) se va specializa în armonie, compoziție și istoria muzicii la Academia de Muzică „Santa Cecilia” din Roma și la Academia de Muzică „Claudio Monteverdi” din Milano. La Biblioteca Academiei Române s-a dedicat studierii și transcrierii unor vechi manuscrise și partituri muzicale din secolele XVI-XVII, incluse ulterior în repertoriul său. La Roma, unde a fost numit președinte al Societății Academice Literare „Dacia Traiană”, a studiat intens canto, istoria muzicii și compoziție, într-un mediu social-politic instabil marcat de perpetue manifestații de protest ale socialiștilor. O epistolă expediată, în 5 mai 1920, tatălui său, purtând antetul Societății „Dacia Traiană”, ne înfățișează câteva secvențe privind activitatea și ambițioasele proiecte profesionale ale tânărului muzician însetat de cunoaștere, conștient de importanța formației intelectuale și culturale a unui viitor artist profesionist (Constantin-Tufan Stan, *Banat. Miscellanea musicologica*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2018, p. 185-206).

¹² Ana Rozsa-Vasiliu (12 II 1899, Buziaș – 1987, Cluj) a debutat la Buziaș, localitatea sa natală, în 1921, cu un concert de arii din opere. A fost angajată la Opera Română din Cluj, începând cu stagiunea 1921-1922, până în stagiunea 1925-1926. În 1925 a obținut o bursă de studii la Milano, unde va evolua pe scena de la Teatro alla Scala. Începând cu stagiunea 1927-1928 reia angajamentul cu Opera Română din Cluj, care va fi întrerupt, temporar, în 1930-1931, de invitația de a evolua la Teatro alla Scala, unde a făcut înregistrări pentru un memorabil disc cu *La Traviata*. După semnarea unui contract cu Metropolitan Opera din New York, neonorat însă datorită unor probleme medicale, în 1932 revine la Cluj, unde va desfășura o lungă și prodigioasă carieră lirică.

¹³ *Drapelul*, Lugoj, VIII, 16, 1908, p. 3.

fiul cel mare al tribunului Coriolan Brediceanu, pledant în Procesul Memorandului, s-a căsătorit cu Eugenia Mazzuchi, fiica unui inginer italian venit în Banat pentru a contribui la construirea căilor ferate.

Cel de-al doilea pelerinaj întreprins la Roma de reprezentanți ai bisericii unite lugojene (prilejuit de jubileul celor cincizeci de ani de preoție a Sanctității Sale Papa Pius al X-lea) s-a desfășurat în perioada 21-27 mai 1908, în frunte cu Episcopii Vasile Hossu și Demetriu Radu (avansat episcop de Oradea după ce păstorise la Lugoj, viitor senator de Oradea în primul legislativ după Marea Unire, răpus, în 1920, în atentatul cu bombă din Senatul României)¹⁴. Preotul și dirijorul Ioan Ienea, care a călătorit pe spezele episcopului lugojean Vasile Hossu, a avut de îndeplinit dorința acestuia de a cânta cu Corul Colegiului „De Propaganda Fide”, unde urmau cursurile mai mulți seminariști români, o liturghie românească. În acest scop, a trimis în timp util la Roma partitura *Liturghiei* lui Musicescu, transcrisă pentru cor bărbătesc, reușind, după numai câteva repetiții, să prezinte lucrarea în Sfântul Lăcaș al Colegiului și în Bazilica „San Pietro” în prezența Papei. Iată câteva extrase semnificative din referatul întocmit cu acel prilej de Episcopul Vasile Hossu și transcris într-un manuscris de Ioan Ienea: „Cu mare mângăiere sufletească, aducem la cunoștința Venerabilului Cler și credinciosului nostru popor cum că peregrinajul la mormintele Sfinților Apostoli Petru și Pavel din Roma (...), cu ajutorul lui Dumnezeu, ținut în zilele de 21-27 mai a.c. (1908), sub decursul jubileului de 50 [de] ani de preoție a Preafericitului Părintelui nostru Papa Pius al X-lea. Peregrinajul, ajuns în număr de 91 persoane la Roma, sub conducerea noastră (dr. V. Hossu, Episcop), pe lângă cercetarea cu evlavie a bazilicelor și bisericilor principale, ei îndeplinesc un act de pietate și în biserică (...), făcând rugăciuni fierbinți pentru odihna sufletului răposatului Arhiepiscop Ioan Inocențiu Micu, iar în decursul vizitării monumentelor sacre și profane asistară la două sfinte liturghii solemne, celebrate una de noi în Biserica Colegiului Urban la 24 mai (obs. Ienea: aci am cântat cu corul colegiului în cor *Liturghia* lui Gav(riil) Musicescu, cu care ocaziune trei alumni români au și primit ordinele sacre, iar alta, de Ilustritatea Sa dr. Demetriu Radu, Episcopul Oradiei Mari, în Bazilica «Sfântului Petru», la 26 mai, unde peregrinii, cu devotațiune, s-au mărturisit și cuminecat (obs. Ienea: și aci am cântat *Liturghia* românească cu Corul «Propagandei»). Miercuri, în 27 mai, peregrinii, la oarele 10 a.m., din grația P[re]afericitului Părinte, fură admiși în audiență în Sala Consistorului din Palatul Vatican, unde se alăturară la peregrini și 6 alumni români din Colegiul Urban «De Propaganda Fide». Preafericitul Părinte, cu nespusă bunătate, admise pe fiecare din peregrini la sărutarea Mânei (obs. Ienea: ajungând și eu să sărut mâna, Episcopul V. Hossu i-a spus Papei că eu am condus corul în Biserica «Sf. Petru», la care Papa a observat, ca să îmi semnez, că eu am cântat prima dată cu corul o liturghie românească), apoi, ocupând tronul, ascultă alocuțiunea în limba latină rostită de Il. Sa Episcopul Oradiei Mari, care, în versiune română, este de următorul cuprins: (...). La acestea, S. Sa Papa Pius al X-lea s-a ridicat a da răspuns în limba italiană, răspuns care, în limba română, este de următorul cuprins: (...) Lugoj, la 10 august 1908, Episcop Vasile (obs. Ienea: cu ocaziunea audienței, toți peregrinii cu alumnii români, vreo 5-6, din «Propagandă» ne-am fotografiat în una din curțile Vaticanului. Fotografia aceasta o am și eu și sunt însemnate persoanele pe care le cunosc”)¹⁵.

După devastatorul cutremur din sudul Italiei și Sicilia (1908), medicul chirurg lugojean Constantin Rădulescu Jr, stabilit în capitala regatului român, va fi trimis de către Societatea de Salvare din București la Messina, spre a se pune la dispoziția echipelor de salvare. Impresiile sale, publicate în presa de expresie română (periodicul bucureștean *Viitorul*, textul fiind preluat în *Drapelul* lugojean), ne relevă, detaliat, dramatice episoade ale cataclismului¹⁶.

Interferențe culturale în interbelic

Caius Brediceanu, căpitan în artileria de coastă a portului Pola, în timpul primei conflagrații mondiale, a sprijinit elaborarea și publicarea unei Rezoluții a Comitetului Național constituit de marinarii români, ca preludiv în proclamarea independenței românilor aflați sub domnia vulturului bicefal. În timpul șederii la Pola, a fost propus, de către camarazii de arme italieni, să pledeze în instanță pentru apărarea lui Nazario Sauro, dezertor din armata imperială (devenit erou național al Italiei), căruia i s-a impus însă un apărător din oficiu. Caius Brediceanu a luptat pe frontul italian, la Motta di Livenza și San Donna di Piave.

¹⁴ Roman Ciorogariu, *8 Decembrie 1920. Atentatul de la Senat*, în *Legea Română*, Oradea, XVI, 23, 1936, p. 213-214, reproducere din *Zile trăite*.

¹⁵ Ioan Ienea [*Însemnări autobiografice*], manuscris (colecție personală); cf. Constantin-Tufan Stan, *Societatea Corală „Lira” din Lugoj*, Editura Marineasa, Timișoara, 2005.

¹⁶ Constantin-Tufan Stan, *Victor Vlad Delamarina acvarelist*, Editura Eurostampa. Timișoara, 2020, p. 37-49.

A fost combatant în marea ofensivă austro-ungară din 15 iunie 1918 (a doua bătălie de la Piave, „bătălia de solstițiu”), încheiată fără ca austriecii să poată străpunge liniile defensive ale armatei italiene.

În interbelic, un rol major în propagarea valorilor culturale europene în Banat au avut Institutele de Cultură Italiană din Lugoj și Timișoara, care au întreținut o efervescentă viață artistică: serii de concerte cu renumiți interpreți și cicluri de conferințe în limba italiană. Printre protagoniști: compozitorul și muzicologul Zeno Vancea și lingvistul, etnologul și turcologul Felician Brînzeu. Prin câteva episoade jurnalistice (publicate între 1926 și 1948), prepozitul capitular lugojean Nicolae Brînzeu ne oferă o adevărată frescă socială, ecleziastică și politică a Romei interbelice, într-o perioadă politică sensibilă, marcată de dictatura lui Mussolini¹⁷.

În contextul dramaticilor ani din timpul celei de-a doua conflagrații mondiale, peisajul cultural timișorean a fost îmbogățit prin organizarea, sub egida Institutului de Cultură Italiană, Filiala Timișoara, a unui ciclu de conferințe muzicologice. Astfel, în 4 martie 1943, dr. Sigismund Toduță, asistent-corepetitor la Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică și corepetitor la Opera Română din Cluj-Timișoara (a activat în această ipostază la instituția lirică în stagiunile 1943-1944 și 1944-1945, după ce, fiind rănit pe front, fusese lăsat la vatră), a ținut o prelegere, în sala festivă a Liceului Comercial din Timișoara, despre *Polifonia instrumentală din secolul al XIV-lea până în secolul al XVIII-lea*, în cadrul unei conferințe din ciclul *Evoluția muzicii italiene de la începuturile ei până azi*, organizat de Institutul de Cultură Italiană¹⁸. În primul capitol, tânărul doctor în muzicologie (cel dintâi din istoria muzicii românești – titlu obținut în 1938, cu *summa cum laude*, la Pontificio Istituto di Musica Sacra din Roma) a vorbit despre geneza polifoniei instrumentale, trecând în revistă amplul registru repertorial din literatura pentru *clavicembalo* și *organo*, detaliind câteva secvențe semnificative din opera de sinteză a lui Girolamo Frescobaldi, unul din primii compozitori care evidențiază specificul timbral („arta lui aduce ecoul tradiției mistice amalgamate cu umanitatea modernă”), asemănătoare, ca importanță, celei înfăptuite de Palestrina. Au fost rememorate importante contribuții ale lui Bernardo Pasquini, care a dezvoltat forma partitei (reușind „infiltrarea elementelor de dans în muzica cultă”), și Scarlatti (care, prin sonatele bistrofice, „tinde către bogata ornamentație a barocului”). În partea a II-a a prelegerii, Sigismund Toduță, enumerând câțiva dintre principalii creatori care au desăvârșit polifonia instrumentală a secolelor XVII și XVIII, a menționat „dialectica sonoră” din opusurile lui Corelli, contribuția lui Tartini, care, „pe lângă scăpărătorul brio transformat în puternic mijloc simfonic, aduce, prin spiritul dramatic al *Sonatelor*, accentele care preludiază atmosfera romantică”, complexitatea și originalitatea lui Vivaldi, un „Tiziano al muzicii”, care a produs o covârșitoare înrăurire asupra secolului următor, prin „structura spirituală a conținutului” și „echilibrul desăvârșit al formelor”. Într-o afirmație concludivă, Sigismund Toduță a subliniat că, „cel mai luminos capitol din istoria muzicii italiene, polifonia instrumentală rămâne ca un corp de o deosebită puritate, ca o etapă cu [o] adevărată înaltă stimă [față] de artă”. În finalul conferinței, Mircea Popa, Vasile Boar, Iuliu Lang și Adeodat Coruțiu, de la Opera Română din Cluj, au executat, „cu deosebită grijă și dispoziție stilistică”, *Concertul în Fa major pentru 3 viori și pian* de Vivaldi.

Cel de-al patrulea episod din ciclul conferințelor privind evoluția muzicii italiene s-a desfășurat pe 11 martie, avându-l ca protagonist pe prof. Cornel Givulescu, care a propus auditorilor din sala festivă a Liceului Comercial o incursiune în *Arta cântului italian. Belcantoul și reprezentanții săi cei mai iluștri*. Au exemplificat soprana Lya Hubic (cavatină din *Bărbierul din Sevilla* și o arie din *Don Pasquale*) și tenorul Paul Mazilu (cavatină din *Bărbierul din Sevilla* și o arie din *Elixirul dragostei*)¹⁹.

Sub aceleași auspicii, în 8 aprilie (la puțin timp după ultimul concert susținut de George Enescu, în 31 martie, la Timișoara), după conferința care a încheiat ciclul dedicat muzicii italiene (*Muzica italiană contemporană*), rostită de Zeno Vancea, în cadrul audiției muzicale care a ilustrat expunerea, Sigismund Toduță a acompaniat-o pe Livia Pop, solistă la Opera Română, care a interpretat două cântece de Pizzetti²⁰.

¹⁷ Nicolae Brînzeu, *Impresii de călătorie („La maica Roma cea bătrână”)*, în *Cugetări în presa anilor 1926-1948*, editor: Sergiu Soica, prefață și note explicative: Constantin-T. Stan, Fundația Interart Triade, Timișoara, 2019.

¹⁸ *Dacia*, Timișoara, V, 52, 1943, 7: *Conferința dlui prof. dr. Toduță despre Polifonia instrumentală din secolul al XIV-lea până la secolul al XVIII-lea*. Sigismund Toduță a inițiat și condus, la Conservatorul de Muzică din Clu-Napoca, începând cu anul 1968, prima școală doctorală în muzicologie din România.

¹⁹ *Dacia*, Timișoara, V, 56, 1943. În viața concertistică timișoreană, extrem de generoasă în condițiile în care, în mod normal, muzeele ar fi trebuit să tacă, copleșite de ororile celui de-Al Doilea Război Mondial, s-au impus, în 17 și 18 martie, și concertele Orchestrei de Cameră din Berlin, aflată sub bagheta lui Hans von Benda, cu colaborarea violonistului italian Vittorio Brero (*Dacia*, Timișoara, V, 56, 1943, p. 7, și VIII, 66, 1943, p. 7); Constantin-Tufan Stan, *Creația lui Tudor Jarda pe scenele lirice și de concert bănățene*, în *Lucrări de muzicologie*, 38, nr. 1, Editura MediaMusica, Cluj-Napoca, 2023, p. 42-47.

²⁰ *Dacia*, Timișoara, V, 82, 1943, p. 7.

Institutul de Cultură Italiană – secția Lugoj

Bazele Institutului de Cultură Italiană din Lugoj au fost puse în anii 1937-1938, când prof. Veturia Constantinescu a inițiat cursuri gratuite de limba italiană, ca omagiu adus profesorului Giandomenico Serra de la Universitatea din Cluj, care, timp de 4 ani, a predat lecții gratuite studenților de la secția de limba italiană. Sub auspiciile Institutului de Cultură Italiană (director: Paolo Biffis), cursurile au fost continuate și în anii 1938-1940. Începând cu anul 1940, conducerea Institutului va fi încredințată, temporar, profesorului dr. Roberto Madia, trimis de Misiunea Italiană, secondat de V. Constantinescu, pentru a susține desfășurarea intensă a cursurilor de limba italiană și a contribui la dezvoltarea unor cât mai apropiate relații spirituale româno-italiene²¹. Prima conferință a profesorului Madia, *Afinități spirituale ale popoarelor italian și român*, a fost susținută în sala Cazinoului Militaro-Civil, la sfârșitul cursurilor fiind acordate cursanților diplome și premii. În aceeași perioadă, Institutul similar din Timișoara era condus de Silvio Guarnieri.

La Cazinoul Militaro-Civil din Lugoj, publicul interesat putea să consulte, bisăptămânal, periodice și cărți editate în Italia. Prof. Veturia Constantinescu, reprezentanta Institutului, a susținut o serie de conferințe despre arta italiană (arhitectură, sculptură, muzică și literatură), la Gimnaziul de Fete „Iulia Hasdeu” fiind organizate cursuri de limba italiană. Participanții la manifestările organizate sub auspiciile Institutului erau invitați să se înscrie ca membri, în schimbul unei taxe modice anuale (200 de lei pentru adulți, 150 de lei pentru elevi), care le facilita și participarea la excursii în Italia (beneficiind de reduceri), organizate de Institutul Central din București²².

Inaugurarea anului academic 1941 la Institutul de Cultură Italiană din Lugoj (7 decembrie, sala mare a Cazinoului – sub autoritatea noului director, dr. Paolo Biffis) s-a desfășurat cu fast. Au participat personalitățile de frunte ale urbei: episcopul greco-catolic Ioan Bălan, Aurel Mihaescu (protopopul Lugojului), col. Ștainăr, comandantul garnizoanei, dr. Horger (viceprimar), dr. Vancea, cavaler al ordinului de Malta, Al. Vasilie, secretarul Primăriei, Haas și Mayer, reprezentanții Grupului Etnic German, dr. Al. Bireescu, președintele Clubului Francez din Lugoj, Dr. Ilea, directorul spitalului, I. Popescu, chestorul poliției, lt. Ceașescu, dr. Aurel E. Peteanu, directorul liceului. S-au intonat imnurile României și Italiei de către corul Liceului „Hasdeu”, sub bagheta prof. Constantinescu.

Sub egida Institutului de Cultură Italiană a fost organizat un ciclu de conferințe, susținute de filologul, folcloristul și turcologul Felician Brînzeu (profesor, din 1942, la catedra de limba română a Universității din Istanbul), câteva fiind dedicate interferențelor culturale româno-italiene: *Poeta Ada Negri, Italia și sufletul românesc*²³. În conferința dedicată Italiei,²⁴ Brînzeu a urmărit, cronologic, evoluția interferențelor spirituale și afinităților matriciale dintre români și italieni, de la cronicarii secolului al XVII-lea la latiniștii Școlii Ardelene până la Duiliu Zamfirescu și Goga, subliniind fondul comun biologic și cultural. A fost evocat și momentul Unirii din 1859, când Italia a privit cu simpatie actul unirii celor două principate odată cu alegerea comună a lui Cuza. Autorul evocă și personalitatea lui Asachi, al cărui imn, *Către Italia* (1809), scris tinerește, avântat, în anul debarcării pe pământul Peninsulei, se constituie într-un „adevărat testament literar, pătruns de solemnitatea marilor retrospectivă, plin de duiosia unui lirism cu parfum de melancolie”.

Spectacolele muzicale cu participarea unor artiști italieni aveau darul să ofere publicului băănățean dimensiunea unei arte cu vechi și glorioase tradiții. Luna martie a anului 1942 s-a constituit într-o adevărată stagiune muzicală, găzduită de Teatrul „Traian Grozăvescu”, ca un preambul la evenimentul care va marca viața muzicală lugojeană: recitalul violonistic al lui George Enescu din 4 mai 1942. După concertul Cvartetului de Coarde „Peter”, din Essen (*Cvartetul în Fa major, op. 59, nr. 1*, de Beethoven, *Cvartetul în Do major, op. 2*, de Schubert, și *Cvartetul în Re major, op. 71, nr. 2*, de Haydn), a urmat recitalul pianistului Gheorghe Iamandi, în 2 martie 1942 (desfășurat sub auspiciile Reuniunii Doamnelor Române și prezentat de Felician Brînzeu), și cel al pianistei Liliana Maria Vallazza (în 17 martie 1942, după o suită de turnee efectuate în Germania, Spania și Portugalia), concert organizat de statul italian, sub auspiciile Institutului de Cultură Italiană din Lugoj, instituție prezidată de prof. Paolo Biffis²⁵.

²¹ *Răsunetul*, Lugoj, XIX, 50, 1940, 2: *Noul reprezentant al Institutului de Cultură Italiană din Lugoj*; cf. *Răsunetul*, XIX, 51, 1940, p. 1: *Un sol din Roma (dl prof. dr. Roberto Madina)*, articol semnat de Tudor Vale.

²² *Răsunetul*, Lugoj, XIX, 12, 1940.

²³ Textul conferinței „Italia și sufletul românesc” a fost publicat în *Primăvara Banatului*, Lugoj, III, 8, 1941, p. 34-42 (nesemnat), și în broșură, ca extras din această revistă, la Tipografia „Minerva”, Gh. Țăran, Lugoj, 1941.

²⁴ *Răsunetul*, Lugoj, 49, 1941, p. 2.

²⁵ Dr. Gheorghe Iamandi (19 aprilie 1903, Bacău – 12 iunie 1970, Lugoj), licențiat în chirurgie al Facultății de Medicină din București (1930), a funcționat ca preparator și asistent al Clinicii Chirurgicale din Cluj (sub conducerea profesorului I. Iacobovici), apoi, ca medic chirurg la Spitalul de Urgență din București (1934) și asistent la Clinica Chirurgicală a Spitalului „Brâncovenesc”, unde l-a urmat pe prof. Iacobovici. După susținerea examenului de medic primar chirurg, începând cu anul 1936 a fost numit ca medic la Spitalul din Lugoj, unde a promovat toate treptele ierarhice până la cea de director, funcție ocupată în perioadele 1938-1942 și 1945-1950. În anul 1941 a activat la Societatea Română de Radio din București, unde a fost membru în comisia de programe, alături de Ion Petrovici, președintele Consiliului

Cursuri de limba italiană se organizau și la Institutul de Cultură Italiană din Timișoara. Printre absolvenții cursului organizat la Timișoara, în anul academic 1942-43, sub egida L'Istituto di Cultura Italiana in Romania, s-a numărat și compozitorul, profesorul și muzicologul Zeno Vancea.

Fig. 1. Certificatul care atestă frecventarea de către Zeno Vancea a cursurilor de limba italiană organizate de L'Istituto di Cultura Italiana in Romania (1943)

Zeno Vancea, unul dintre primii creatori români care a preluat în opusurile sale elemente de tehnică dodecafonică, un remarcabil poliglot (se exprima fluent în maghiară, germană, franceză și italiană), prototip al bănățeanului autentic (pe linie paternă se înrudea cu harambașa Petru Vancea, lotru în codrii Cărașului în timpul Războiului Ruso-Austro-Turc din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, austriac după mamă (Johanna Kintzl, descendenta unor coloniști austrieci), căsătorit cu o unguroaică și crescut (rămânând orfan de la o vârstă fragedă) de un binefăcător evreu, stârnise chiar invidia colegilor de breaslă, fiind preferată participarea sa, și nu a politrucilor vremii, la conferințele muzicologice prin care era reprezentată România în străinătate. În plină epocă proletcultistă, mai-marii zilei îi recunoșteau și apreciau, ca o excepție care întărea regula, atributele anvergurii intelectuale.

Eugenia Brediceanu-Mazzuchi pe frontul Primului Război Mondial

Un proces mai puțin obișnuit (așa-numitul „Proces al damelor române”), nedrept și bizar, inspirat parcă din grozăviile judiciare ale Evului Mediu, a fost intentat de procurorii Tribunalului Militar din Brașov, în anul 1918, în timpul administrației ungare. Unsprezece doamne și domnișoare de etnie română, italiană și maghiară erau acuzate de „trădare de patrie și delict contra forțelor armate”. Capul principal al acuzării făcea trimitere la evenimentul ocupării Brașovului, în toamna anului 1916, când româncele, italiencele și unguroaicele incriminate (Maria Dușoiu, Eugenia Mazzuchi Dr. Brediceanu, Elena Dr. Dan, Dora Pușcariu,

de Administrație, Dragomir Hurmuzescu (vicepreședinte), Vasile Ionescu (director general), Emanoil Bucuța, Alexandru Cioranescu, Vasile Voiculescu, Gh. D. Mugur, Al. Hodoș, Theodor Rogalski (director) și Dem. A. Teodorescu. Atribuțiile comisiei constau în sistematizarea conferințelor, prin organizarea unor cicluri tematice, reconsiderarea repertoriului emisiunilor de teatru, operă și operetă etc. (Laura Manolache, *Theodor Rogalski*, Editura Muzicală, București, 2006, p. 92-93; Constantin-Tufan Stan, *György Kurtág. Reîntoarcerea la matricea spirituală*, Editura MediaMusica, Cluj-Napoca, 2009, p. 22-26.

I. Pușcariu, I. Maximilian, Lya Dima, Stela și Margareta Dușoiu, Catinca Maxim și Mimi Üveges) „ar fi așteptat, pe balconul unei case, soldații români, aruncând asupra lor flori și strigându-le «Bine ați venit!», (...) ar fi luat parte la o adunare în care au hotărât contopirea Crucii Roșii Ungare cu Crucea Roșie Română și ar fi luat asupra lor îngrijirea răniților români și conducerea spitalelor, ar fi colectat bani și obiecte pe seama unui sanatoriu al Crucii Roșii Române, iar la retragerea trupelor române, o parte din ele s-au dus cu trupele române în România”²⁶.

Acuzatele au negat unele dintre faptele incriminate, subliniind aportul lor la îngrijirea răniților indiferent de etnie, motivând refugiul, odată cu retragerea trupelor Armatei Române, prin teama față de un iminent bombardament asupra orașului de sub Tâmpa. Au fost citați „un număr colosal de martori”, depozițiile lor exonerând, în final, învinuitele de acuzațiile formulate de instanță, după zece zile de pertractări, Tribunalul Militar achitând doamnele și domnișoarele valahe și maghiare.

Eugenia Dr. Brediceanu (n. Mazzuchi), de etnie italiană, soția folcloristului și compozitorului Tiberiu Brediceanu – providențiala personalitate a Ardealului în cele mai sensibile momente ale tumultuoasei lupte pentru afirmare identitară –, membră de frunte a Crucii Roșii Române, va fi răsplătită, după Marea Unire, de regele Ferdinand I Întregitorul, „prin grația lui Dumnezeu și voința națională”, cu „Ordinul Crucea Regina Maria”, „pentru concursul dat Armatei Române în cursul luptelor din lunile septembrie și octombrie 1916, îngrijind cu un deosebit devotament răniți și bolnavi din spitalele din Brașov”.

Poposind la Brașov, ocrotit de faldurile mândrului stindard tricolor, în aprilie 1919, cu prilejul turneului artiștilor Teatrului Național bucureștean, Radu Cosmin nota, marcat de suprema satisfacție a istoricei izbânzi: „Am intrat deci, aseară, pe ploaie și ninsoare, în Brașov. Și după cum la Predeal n-am mai întâlnit pe peron jandarmul ungur, cel cu mustățile-n furcă și coadă de cocoș la pălărie, aici o nouă bucurie ne întâmpină: pe peron zărim tricolorul românesc și uniforma oșteanului nostru. Clipe sfinte și fără putință de grăire. Un comitet brașovean, toată după-amiaza de ieri, până seara târziu, a stat de strajă la gară, așteptând trenul artiștilor. Urează un cuvânt de bună sosire, pe pământul ardelean, Tiberiu Brediceanu, din partea Consiliului Dirigent”.

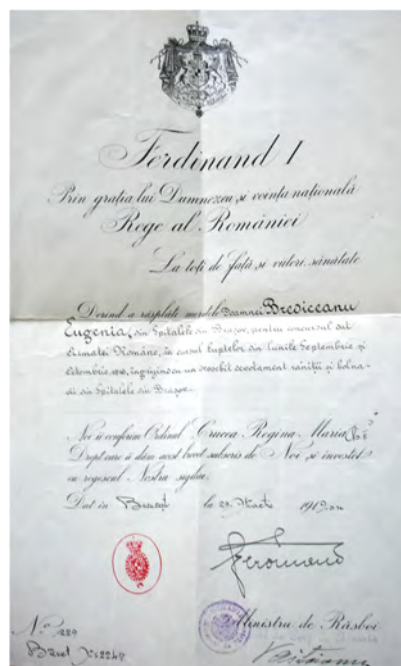

Fig. 2, 3. Eugenia Mazzuchi-Brediceanu și Ordinul „Crucea Regina Maria” conferit de Regele Ferdinand

După Unire, în anul 1919, baritonul lugojean Laurian Nicorescu (absolvent la Akademie für Musik und Darstellende Kunst din Viena) se va specializa în armonie, compoziție și istoria muzicii la Academia de Muzică „Santa Cecilia” din Roma și la Academia de Muzică „Claudio Monteverdi” din Milano. La Biblioteca Academiei Române se va dedica studierii și transcrierii unor vechi manuscrise și partituri muzicale din secolele XVI-XVII, incluse ulterior în repertoriul său. La Roma, este numit președinte al

²⁶ Drapelul, Lugoj, 8/21 august 1918.

Societății Academice Literare „Dacia Traiană”. Societatea „Dacia Traiană” (cu sediul în Piazza delle Coppelie) a fost fondată de Tinerimea Română din Roma în primăvara anului 1920, președinte de onoare fiind Alexandru Lahovary, ministru plenipotențiar al României la Roma. Studiază intens canto, istoria muzicii și compoziția, într-un mediu social-politic instabil, marcat de perpetue manifestații de protest ale socialiștilor. O epistolă expediată în 5 mai 1920 tatălui său, purtând antetul Societății „Dacia Traiană”, ne înfățișează câteva secvențe privind activitatea și ambițioasele proiecte profesionale ale tânărului muzician însetat de cunoaștere, conștient de importanța formației intelectuale și culturale a unui viitor artist profesionist²⁷.

În 1926, Misiunea italiană din București, aflată în vizită la Timișoara (cu acel prilej a dăruit Primăriei statuia Lupoacei Capitoline), a poposit și la Chizătău, leagănul mișcării corale rurale naționale, unde amfitrionii le-au prezentat oficialilor italieni splendidele costume populare locale, un adevărat simbol pentru arta vestimentară bănățeană și națională. Primarului Chizătăului, Dimitrie Birăescu, i s-a conferit cu acel prilej, de către reprezentantul ministrului Afacerilor Externe al Italiei, decorația „Crucea pentru merit”²⁸.

Concluzii

Numeroși peregrini din toposul geografic italian (venețieni, sicilieni) care au traversat târgușorul Lugoșului (*Marktgemeinde*) ne-au oferit o perspectivă imagologică a acestuia sau a Banatului, în general, sesizând similarități lingvistice și invocând originea latină a indigenilor, considerați urmași ai vechilor coloniști romani. „Valachi lingua utuntur italica” (valahii folosesc limba italiană), frază atribuită Sanctității Sale Papa Pius al II-lea (Enea Silvius Piccolomini), s-a constituit într-un reper privind latinitatea românilor. Izvoarele narative ne relatează despre prioritatea ocupațională a unor coloniști de etnie italiană (cultivarea orezului și a viermilor de mătase, prezența meseriașilor pietrari și a muncitorilor feroviari), dar și intensă viață culturală care a pulsă în tradiționalele centre culturale bănățene prin spectacolele unor trupe ambulante de artiști lirici veniți din peninsulă. La rândul lor, tineri bănățeni au urmat cursuri academice muzicale la conservatoarele italiene, au evoluat pe marile scene lirice italiene și au prezidat societăți literare academice ale românilor aflați la studiu în Cetatea Eternă.

La începutul secolului XX, în perioada interbelică și în primii ani ai celui de-Al Doilea Război Mondial, relațiile culturale s-au intensificat, aducând în prim-plan personalități culturale și politice marcante, care au definit vechea tradiție a raporturilor culturale româno-italiene: Ioan Ienea, Constantin Rădulescu, Caius Brediceanu, Eugenia Mazzuchi-Brediceanu și Nicolae Brînzeu.

²⁷Constantin-Tufan Stan, *Laurian Nicorescu – compozitorul și artistul liric*, Editura Anthropos, Timișoara, 2008.

²⁸ Idem, *Corul din Chizătău. 1840-2020*, ediția a II-a revăzută și adăugită de Constantin-Tufan Stan, Editura Eurostampa, Timișoara, p. 136.